

תרפויטיקה וגאולה

פרויד ו שלינג על החירות

גלעד שרביט

מאגנס, 2021 | 269 עמ'

שאנו רצים בכל כוחנו אל עבר התנגשות חזיתית בהם אך לא נוכל לזהותם לא מבעוד מועד ואפילו לא אחר מעשה – זה כבר מבעית. הפסיכואנליזה והחירות האנושית, כך נדמה, אינן יכולות לדור בכפיפה אחת.

על רקע זה שלחתי ידי אל ספרו החדש של גלעד שרביט, מרצה לפילוסופיה ולדתות באוניברסיטת מרילנד, העוסק בהגותם של פרויד ושל שלינג והמבטיח "להציע פתרון לבעיית החירות בתיאוריה הפסיכואנליטית". פרויד לא עסק במישרין במושג החירות כמעט בכלל: שתיקה העלולה להתפרש כהודאה. הפילוסוף הגרמני פרידריך וילהלם שלינג, לעומתו, עסק בחירות באופן נרחב, ולפריקי זמן היא עמדה במרכז הגותו. בא גלעד שרביט וממפה את קווי הדמיון בין תפיסת הנפש של פרויד לתפיסת הטבע ולתפיסת האדם של שלינג – ומציע להשליך מתפיסת החירות של האחרון על הראשון, באופן הפותר את בעיית החירות בפסיכואנליזה ומתגבר על הקשיים והליקויים הפילוסופיים שבמקור. שרביט אף טוען שפרויד הושפע עמוקות משלינג, שקדם לו בכמאה שנה (אך נדחק לשולי התודעה בשל צילו הארוך של הגל, בן תקופתו); וחלק ניכר מהחיבור מוקדש לביסוס השערה זו.

למי שייגש אל החיבור עם מוטיבציות דומות לשלי, אני נאלץ לברר שלא ימצא שם את מבוקשו. אך אין פירוש הדבר שאין שם מה למצוא. ה"פתרון" לבעיית החירות בפסיכואנליזה המוצגת בספר הוא שינוי הבעיה. בפשטות: שרביט מסביר שיש להבין את החירות אחרת מכפי שנבוכים שכמותי מבינים אותה. חירות אינה היכולת להיות מה שתרצה להיות ולפעול כפי שתרצה לפעול, אלא חירות היא להיות מה שאתה. האדם

מיום שעמדתי על דעתי (ואפשר, לפחות על פי החיבור שלפנינו, שאף קודם לכן – אך חזון למועד) אני מקיים יחסי משיכה ורתיעה גם יחד עם תחום הפסיכולוגיה. שורש שתי התחושות אחד. הפסיכולוגיה מרתקת אותי בשל פוטנציאל ההסבר לתופעות אנושיות המצוי בה בשפע, ובשל הסיכוי להעמיד למבחן רעיונות בנוגע לאדם, לתת להם אחיזה במציאות היכן שאפשר ולנתק את אחיזתם בשכליהם של בני האדם היכן שצריך. אולם בו בזמן היא מעוררת בי אי-נחת, שהרי כולה, בעצם, עיסוק בגורמים הנפשיים המכתיבים את חייו של האדם: מי הוא, כיצד הוא מתנהג, מה המנגנונים המפעילים אותו ומה טבוע בו. יש במבט הפסיכולוגי משהו סיבתי, דטרמיניסטי, פטאליסטי אפילו, והעובדה הזו מתנגשת עם הרצון והצורך שלי, שלנו אפשר לומר, להיות חופשיים.

ואם כך בפסיכולוגיה באופן כללי, על אחת כמה וכמה בתיאוריה הפסיכואנליטית, המיוסדת על ההנחה שלאדם מרכיבים קבועים בעיקרם ובלתי-נשלטים, המכתיבים את אישיותו באופן קרוב למוחלט – ולא זו אף זו, מממקמת אותם בלא-מודע. הרעיון שישנם מעין קירות נפשיים בלתי עבירים, שגם אם נרצה ונתאמץ לא נוכל לעברם, מייאש ומתיש; הרעיון שאלה הם קירות מודחקים שאינם חשופים בפנינו, ושייתכן

שעשוי להעמיס על קוראים שעניינים רק בתזה העיקרית.

על קצה המזלג, הרעיון המרכזי המפותח בחיבור, לאור שלינג ופריד, היא שישנו רגע קדמון שבו נוצרת באופן לא מודע מהותו של האדם (בשפתו של שלינג נאמר שהאדם בוחר את מהותו באופן לא מודע; אולם כלל לא ברור מה עשוי להיות הפשר של בחירת מהות לא מודעת כזאת, במיוחד כאשר מדובר בבחירת מהות המתרחשת בשלב הקודם להתפתחותה של התודעה. שרביט מודע לקושי הזה והוא מציף אותו אך לא מתעמת איתו). מאותו רגע מתקיים באדם מתח בין ההדחקה של מהותו לבין פעולה בהתאם למהותו. חירות פירושה התגברות על ההדחקה ופעולה בהתאם למהות.

בעיניי, בנקודה זו הבעיה שהועלמה רטורית שבה ועולה. שכן מניין באה הברירה הזו, הנדמית כחופש, לבחור אם לפעול או שלא לפעול בהתאם למהות? מכל מקום, השאלה החשובה לשרביט היא האם ניתן ורצוי לשנות את המהות הזו. לטעמו הפילוסופיה של שלינג כשלה במענה לשאלה הזאת, כאשר הציבה רק שני סוגים של מהות, מהות טובה ומהות רעה, וכאשר קבעה שהדרך היחידה שבה מהות האדם משתנה היא שינוי בידי האל – כלומר, כשהאל גואל את האדם בעל המהות הרעה והופך אותו לטוב. פריד, מבחינת שרביט, הגיע כאן לשלושה הישגים גדולים: ראשית, הוא אפשר את הדיבור על ריבוי מהויות אנושיות, למעשה מהויות אינדיבידואליסטיות; שנית, הוא המשיג מחדש את המתח בתוך האדם, לא כמתח בין כוחות אפלים או שליליים לבין כוחות נאורים או טובים, אלא פשוט כמתח בין דחפים נטולי

החופשי הוא זה הפועל על פי מה שהוא, ואילו האדם המבקש להתגבר על מה שהוא תופס כתכתיבים ומגבלות אינהרנטיות שלו הוא זה הפועל בניגוד לחירותו. בלשון המחבר, "החירות ... אינה מבוססת על שלטון ההיגיון בנפש, אלא תלויה במימוש של טבע או אישיות, שנקבעים באופן עצמאי בלא מודע בתחילת החיים" (עמ' 201).

מהלכים כאלה – אשר לטעמי יש בהם משגה בסיסי – נפוצים למדי, אפילו יותר מדי. שינוי מובנה של מילה לא פותר את הקושי, שהרי לא המילה עיקר אלא התוכן שהיא מייצגת. אם A הוא צורך בעבורי, ואני עומד בפני האפשרות ש-A אינו אפשרי, לקיחת המילה המייצגת עבורי את A וייחוסה במקום זאת אל B, ואז הוכחה ש-B אפשרי בהחלט, אינה מניבה לי שום תועלת. אומנם יש לומר ששרביט רחוק מלהיות הראשון המציע תפיסה כזאת של חירות, המגדירה אותה כזהות של האדם עם עצמו ומימוש עצמו.

ובכל זאת תועלת יש בספר בהחלט. הרעיונות הנידונים בו, בעיקר הרעיונות של שלינג ותוצאות השלכתם על פריד, יש והם מרעננים ומעוררי מחשבה בנוגע לפירוש המושג של להיות עצמך, המקור של העצמי והדרכים שבהן העצמי מסוגל – אם בכלל – להשתנות. יש לציין, מדובר בחיבור לא קל. הדיון בספר מושפע מאוד מאופי ההגות שהוא עוסק בה, ומי שיש להם היכרות עם האידאליזם הגרמני יבינו מה משמעות הדבר מבחינת קושי השפה ודרכי הטיעון. כמו כן, חלק ניכר מהחיבור עסוק בהרחבות, דיוני רקע וניסיונות שונים לביסוס תזת הקשר בין שני ההוגים (כאן ניכרת העובדה שמדובר בחיבור המבוסס על עבודת דוקטורט), באופן

מטען מוסרי אינהרנטי; ושלישית, הוא החליף את המודל של שינוי רדיקלי של מהות האדם בידי האל במודל של התאמות מדודות של יחסי האדם עם מהותו באמצעות המטפל.

שאלות רבות מאוד נותרות פתוחות מבחינתי בסוף החיבור: מדוע על האדם לרצות לשנות את מהותו (גם כאן, שרביט מודע לבעיה ומציף אותה אך לא מספק לה מענה)? מניין רצון זה יגיע, ומניין החופש לבחור לנסות ולשנות את מהותי? עם כל העמדתה של בעיה B במרכז הבמה, נדמה שבעיה A אורבת כל העת מאחורי הקלעים ותובעת את מקומה. לא ברי שזו ביקורת שיש להפנות כלפי המחבר: ככלות הכול מדובר במחקר שיומרתו היא ניתוח השוואתי של שני הוגים; אין זה נכון להעמיס עליו את הצורך לפתור אחת מן הבעיות הוותיקות והעיקשות בתולדות הפילוסופיה. הקשיים שלי עם התיאוריה הפסיכואנליטית באו איתי אל הספר ונותרו עימי בצאתי ממנו. אבל זכיתי ללמוד כמה וכמה דברים על שני הוגים חשובים, ונותרתי עם חומר רב למחשבה.